

Betygsinflation i de målrelaterade gymnasiebetygen

CHRISTINA CLIFFORDSON

Institutionen för omvårdnad, hälsa och kultur,
Högskolan Trollhättan/Uddevalla

Sammanfattning: Att tveksamheter framförts angående mål- och kunskapsrelaterade betyg liksom till möjligheten att betygskomplettera är väl känt. Likaså att betygsmedelvärdet har ökat sedan införandet av det nya målrelaterade betygssystemet. Däremot har det varit oklart vad dessa höjningar av betygen representerar; mer kunskaper eller betygsinflation. Då betygen ska signalera kunskaper, och de kunskaper som eleverna tillägnat sig i gymnasieskolan ska ligga till grund för fortsatt utbildning, är det rimligt att förvänta att ju bättre gymnasiebetyg desto bättre studieresultat vid fortsatt utbildning. Syftet med föreliggande studie är att undersöka gymnasiebetygens egenskaper och innebörden av betygskomplettering genom att relatera betygens jämförelsetal till studieframgång på civilingenjörs- och läkarprogrammen. Resultaten visar att gymnasieskolans betygssättning är utsatt för en betydande inflation och att detsamma gäller för betygsförändringar som resultat av komplettering. Hela den genomsnittliga betygsökningen, oavsett om det gäller betygsutveckling eller komplettering, utgörs av »tomma» betygsenheter som inte svarar mot bättre resultat inom högskoleutbildningarna.

I och med införandet av det målrelaterade betygssystemet i mitten av 1990-talet medges möjlighet att öka chanserna att bli antagen till högskoleutbildning genom att höja erhållna slutbetyg från gymnasieskolan, s k konkurrenskomplettering (SFS 1993:100; HSVFS 1996:22). Det nya meritvärderingssystemet, som gäller vid ansökan till högskolan från och med höstterminen 1997, är baserat på jämförelsetal som beräknas antingen utifrån slutbetyg från gymnasieskolan eller från betyg som höjts genom komplettering. Grundtanken med de mål- och kunskapsrelaterade betygen är att de ska ge tydlig information om elevernas kunskaper och färdigheter (Proposition 1992/93:250). Det framstår därför som rimligt att elever som lärt sig mer också bereds möjligheten att få tillgodoräkna sig detta genom högre betyg.

Då betygen ska uttrycka kunskaper, och de kunskaper som eleverna tillägnat sig i gymnasieskolan ska ligga till grund för fortsatt utbildning, är en rimlig förväntan att ju bättre gymnasiebetyg en elev har desto bättre kommer

han eller hon att klara sin fortsatta utbildning. Det primära syftet med att konkurrenskomplettera gymnasiebetygen är dock i praktiken inte att införskaffa ytterligare kunskaper utan att höja betygens konkurrensvärde. Den fråga som inställer sig är därför om en höjning av jämförelsetalet genom konkurrenskomplettering representerar ett lika stort prognosvärde som det ursprungliga betyget.

Det har visat sig att det skett en relativt konstant årlig ökning av betygsmedelvärdet sedan införandet av det målrelaterade betygssystemet (Wikström 2003a). Detta innebär att det för alltfler blir en nödvändighet att komplettera för att inte slås ut av de elever som slutat gymnasieskolan vid en senare tidpunkt. En tolkning av betygsutvecklingen är att elevernas kunskaper och färdigheter ökar för varje år som går, en annan är att höjningen är ett uttryck för betygsinflation. För att avgöra den frågan behöver innebörden av betygsutvecklingen undersökas med hjälp av något yttre kriterium. Samma sak gäller för innebörden av konkurrenskomplettering.

Syftet med föreliggande studie är att utifrån dessa två aspekter undersöka de målrelaterade gymnasiebetygens egenskaper genom att relatera betygens jämförelsetal till studieframgång på civilingenjörs- och läkarprogrammen. Dels studeras betygens värde över tid, genom en jämförelse av poängproduktion i förhållande till jämförelsetal mellan olika avgångskohorter. Dels studeras värdet av skillnader i jämförelsetal resulterade av betygskomplettering, genom en jämförelse av poängproduktion i förhållande till jämförelsetal mellan de som har kompletterat sina betyg och de som inte har kompletterat sina betyg.

BETYGENS UTVECKLING

Betyg från gymnasieskolan är det mest använda urvalskriteriet vid antagning till högskolan. Tidigare forskning visar att studieresultat i form av betyg från föregående stadium, förutsatt att de är uttryckta på en för alla jämförbar skala. Relativa betyg är det instrument som har högst validitet vid prognos av studieframgång (Carroll 1982, Gustafsson 2003). Införandet av det målrelaterade betygssystemet motiverades med att betyg ska lämna tydlig information om elevernas kunskaper och färdigheter. Att de ska ge underlag för urval och därmed uppfylla de krav på rättvisa och rättssäkerhet som urval till högskoleutbildning kräver ansågs underordnat. Såväl innan som efter införandet av det nya betygssystemet har flera forskare inom området uttalat tveksamheter om huruvida de målrelaterade betygen skulle kunna möta dessa krav och fungera i urvalssammanhang (Gustafsson 2000; Svensson 1996; Wedman 1995, 2000). Ett skäl för denna tveksamhet är att målrelaterade betyg inte alltid låter sig jämföras på grund av bristande samsyn på hur de ska fastställas och att tillämpningen därför kommer att variera högst avsevärt mellan såväl lärare som mellan skolor. Ett annat skäl är risken för betygsinflation som en effekt av möjligheten att konkurrenskomplettera betygen i det nya systemet.

Resultat från studier genomförda av Wikström och Wikström (2003) samt Wikström (2003a, b) stödjer misstanken om bristande jämförbarhet. De visar

att det finns systematiska skillnader i betygssättningen kopplad till skola. Mindre skolor tenderar att vara mer generösa i sin betygssättning än större skolor. Vidare förefaller fristående skolor ge högre betyg än kommunala skolor, oavsett skolstorlek.

Wikströms (2003a) resultat visar också att jämförelsetalen har ökat med 10 procent mellan avgångskohorterna 1997 och 2002. Det är andelen höga betyg som ökar och inte andelen godkänt till förmån för icke godkänt. Detta innebär att det är de högpresterande elevernas betyg som ökar mest, vilka också är de som flitigast använder sina betyg som konkurrenskriterium vid ansökan till högskolan. Resultaten visar också att de ämnen för vilka betygen ökar minst är de som kan kalibreras mot nationellt fastställda prov. Den slutsats som Wikström drar är att det finns inslag av betygsinflation orsakad av betygens roll som urvalsinstrument och som kvalitetsindikator för skolan, det vill säga en effekt av intern konkurrens mellan elever och extern konkurrens mellan skolor.

Om ökande jämförelsetal inte kan förklaras med att elevernas kunskaper och färdigheter ökar innebär det en orättvisa för de elever som ska konkurrera med elever från senare avgångskohorter. Detta leder till ett ökat behov av konkurrenskomplettering som också får nationalekonomiska konsekvenser. Det finns tecken som tyder på att komplettering av betyg har blivit vanligare under senare år och att antalet yngre som kompletterar blivit fler (se Löfgren 2003). Med tanke på betygsutvecklingen är det rimligt att en allt större andel av eleverna konkurranskompletterar oavsett om den successiva höjningen av betygen är betingad av en faktisk kunskapsstillväxt eller inte.

KOMPLETTERING AV GYMNASIEBETYG

Som tidigare nämnts har det uttryckts farhågor angående införandet av möjligheten att konkurranskomplettera gymnasiebetygen (Gustafsson 2000, Svensson 1996, Wedman 2000). En är risken för betygsinflation. En annan är att möjligheten till konkurranskomplettering leder till ett så kallat »fjärde gymnasieår» som inte bara medför ökade kostnader för samhället, utan också till orättvisor på grund av kommunala skillnader. En tredje farhåga som uttryckts är att unga sökande till högskolan konkurreras ut av dem som föredrar att komplettera. Den sistnämnda effekten förefaller dock att, åtminstone delvis, neutraliseras av betygsutvecklingen.

Konkurrenskomplettering kan ske på flera sätt (SFS 1999:844). Ett slutbetyg från gymnasiet kompletteras genom att eleven genomgår så kallad prövning, vilken inte behöver föregås av någon ytterligare undervisning. Detta kan ske inom ramen för gymnasieskolan, dock alltid efter avslutad gymnasieutbildning, eller inom ramen för Komvux.

Dels kan en sökande byta ut ett betyg som redan ingår i slutbetyget om det kompletterade betyget är högre än det befintliga (utbyteskomplettering). Dels kan en helt ny kurs, som inte ingår i slutbetyget, räknas vid meritvärdering om det höjer jämförelsetalet och därmed konkurrensvärdet (tilläggskomplettering). Möjligheten att komplettera befintligt betyg i avsikt att uppnå behörighet till önskad högskoleutbildning fanns dock redan före 1997 (behörighets-

komplettering). Medan konkurrenskomplettering alltid innebär att jämförelsetalet höjs kan behörighetskomplettering innebära såväl en höjning som en sänkning av jämförelsetalet.

Hur komplettering av betyg i praktiken ska gå till regleras av centrala riktlinjer som lämnar relativt stort utrymme för variationer i tillämpningen. Detta innebär risker för bristande jämförbarhet och orättvisor. Skolverkets kvalitetsgranskning (Skolverket 2000) visar också att det förekommer stora lokala variationer, med skiftande kvalitet, avseende regelsystemets tillämpning. I vissa kommuner följdes inte heller de regler som finns. Även Löfgrens (2003) studie, där ett urval kommuner undersökts med avseende på planering, administrering och genomförande av betygskomplettering, visar avsevärda kommunala skillnader på en rad punkter. Oavsett om provningen sker inom gymnasieskolan eller inom ramen för Komvux, får en avgift på högst 500 kronor tas ut (SFS 1991:1124). Avgiften är frivillig från kommunens sida, vilket medför att det för vissa elever inte behöver innebära några kostnader att genomgå provning, medan det för andra kan kosta upp till 500 kronor per kompletterat betyg.

I vissa kommuner tillåts provning i stort sett när som helst under terminstid, medan andra kommuner tillämpar fasta provningsperioder. Det högsta tillåtna antalet provningar per termin varierar också mellan kommunerna. Medan en kommun sätter gränsen vid två kurser per termin tillämpar andra kommuner ingen övre gräns för antalet tillåtna provningar inom en begränsad period. Ytterligare en skillnad, som Löfgren (2003) fann, gäller de krav som ställs vid bedömning och betygssättning i samband med provning. I en kommun ställs kravet att det alltid ska finnas en medbedömare. I övriga kommuner är det en lärare som genomför provning och betygssättning själv. De representanter som intervjuades uttryckte att de upplevde reglerna som oklara och därför kände en osäkerhet inför tolkningen av vad som faktiskt gäller. De uttryckte också att Skolverkets personal har problem att besvara de frågor som ställs angående tolkningen av det regelverk som gäller för provning.

Ännu har inga studier publicerats där effekterna och innebörden av konkurrenskomplettering har undersökts. Resultaten från en undersökning där effekterna av behörighetskomplettering (Henrysson, Kriström & Lexelius 1985) har studerats visar dock att studenter på veterinärlinjen som behörighetskompletterat sina betyg var mindre framgångsrika i sina studier jämfört med dem som inte gjort någon sådan komplettering.

Avsikten med föreliggande undersökning är att utifrån en prognosstudie, där betygen undersöks i relation till poängproduktion inom två högskoleutbildningar, undersöka betygens egenskaper och innebörden av betygskomplettering.

METOD

Undersökningsmaterialet är hämtat från VALUTA-projektet (Validering av den högre utbildningens antagningssystem), i vilket samtliga som bor i Sverige vid 16 års ålder och som är födda mellan 1972 och 1984 ingår (ca 1.4 miljoner

individer). Undersökningen baseras på individer födda 1976–82 som avslutat gymnasieskolan vårterminen 1997 eller senare och som registrerats på civilingenjörskurs- eller läkarprogrammet från och med höstterminen 1997 till och med höstterminen 2000. Antalet registrerade studenter på civilingenjörskurs (Civ) och läkarprogrammen (Läk) är 13 438 respektive 785.

Jämförelsetal baserade på betyg, såväl exklusive som inklusive tillägg för komplettering (nettojämförelsetal, Njtal; bruttojämförelsetal, Bjtal) samt studieframgång, mätt i poängproduktion det första året på respektive program, presenteras i form av deskriptiv statistik. Jämförelsetal är det meritvärde som studenten konkurrerar med vid ansökan till högskolan. Det är precis som det normrelaterade betygsmedelvärdet, det viktigaste urvalsinstrumentet till högre utbildning. Jämförelsetal kan variera mellan 1–20 och beräknas utifrån de erhållna betygen i de kurser som ingår i slutbetyget, vilka kvantifieras för att ett medelvärde ska kunna beräknas, och det antal gymnasiepoäng som kurserna omfattar. Poängproduktionen för så kallad normal studiegång på högskolan är 40 poäng per läsår.

Betygens värde över tid samt innebörden av betygskomplettering i relation till producerade högskolepoäng, undersöks genom regressionsanalys där kriterievariabeln utgörs av första årets poängproduktion i samtliga modeller:

Betygens värde över tid studeras genom att undersöka eventuella skillnader i studieframgång mellan avgångskohorter, givet ett visst jämförelsetal. För detta ändamål används en modell (Modell I), vilken inkluderar Njtal samt dummyvariabler för avgångskohort (d98, d99 och för Civ även d00) som oberoende variabler. För såväl civilingenjörer som läkare utgörs referensgruppen av avgångskohort 1997. Medan civilingenjörstudenterna inkluderar avgångskohorterna från och med 1997 till och med 2000, omfattar läkarstudenterna avgångskohorterna från och med 1997 till och med 1999. Den ostandardiserade regressionskoefficienten för respektive dummyvariabel för avgångskohort är ett mått på avgångskohortens poängproduktion i relation till 1997 års avgångskohort, givet samma jämförelsetal.

Värdet av förändringar i jämförelsetal som en följd av betygskomplettering undersöks genom att studera huruvida det föreligger någon skillnad i studieframgång, givet ett visst jämförelsetal, mellan de som kompletterat och de som inte har kompletterat sina betyg. I denna modell (Modell II) utgörs de oberoende variablerna av Bjtal och en dummyvariabel (dKempl) som anger huruvida betyget är kompletterat (med värdet 1) eller inte är kompletterat (med värdet 0). Den ostandardiserade regressionskoefficienten för dKempl är ett mått på poängproduktionen för de elever som har kompletterat, jämfört med de elever som inte har kompletterat, givet samma jämförelsetal.

Då resultaten från de två ovanstående analyserna avser samma fenomen, nämligen betygens värde i relation till poängproduktion på högskolan, fast utifrån två olika aspekter, används slutligen en modell som beaktar båda aspekterna (Modell III). Denna modell inkluderar Bjtal, dKempl och dummyvariabler för avgångskohort som oberoende variabler.

RESULTAT

Först presenteras resultaten avseende utvecklingen av de målrelaterade betygen. Sedan redovisas resultaten gällande innebörden av betygskomplettering. Slutligen presenteras resultatet av den analys som inkluderar både betygsutveckling och betygskomplettering.

Betygens värde över tid

Av Tabell 1 framgår att de studenter som antagits till civilingenjörsprogrammet utgörs av en mer heterogen grupp, som i genomsnitt har märkbart lägre betyg än läkarstudenterna. De producerar också betydligt färre högskolepoäng. För båda programmen ökar jämförelsetalet för varje avgångskohort. Då det vanligtvis finns en positiv korrelation mellan gymnasiebetyg och högskolepoäng borde också poängproduktionen öka för varje kohort, vilket inte är fallet.

Tabell 1. Medelvärden och standardavvikelser för jämförelsetal exklusive komplettering (Njtal) och första årets poängproduktion för respektive avgångskohort.

<i>Avgångskohort</i>		<i>Jämförelsetal</i>		<i>Poängproduktion det första året</i>	
<i>År</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>S.D.</i>	<i>M</i>	<i>S.D.</i>
<i>Civilingenjörsprogrammet</i>					
1997	3 764	15.86	2.08	29.13	11.31
1998	4 142	16.23	2.00	29.24	11.39
1999	3 715	16.68	1.94	29.22	11.52
2000	1 817	16.98	1.87	28.78	12.02
<i>Läkarprogrammet</i>					
1997	332	17.69	1.79	37.34	6.58
1998	274	18.37	1.49	37.09	6.89
1999	179	18.79	1.62	36.98	7.45

Modell I (Tabell 2) inkluderar första årets poängproduktion som kriterievariabel samt Njtal och dummyvariabler för avgångsår som oberoende variabler. Resultaten från analyserna utifrån denna modell visar att givet samma jämförelsetal så minskar poängproduktionen över de fyra respektive tre studerade avgångsåren (Civ: från 0.7 till 1.1 poäng per år; Läk: 1.0 respektive 0.6 poäng). Dessa resultat talar för att betygsutvecklingen inte motsvarar en förväntad ökning av poängproduktionen.

Tabell 2. Ostandardiserade regressionskoefficienter för respektive avgångskohort avseende jämförelsetalens (Njtal) betydelse för första årets poängproduktion (Modell I).

<i>Variabel</i>	<i>N</i>	<i>B</i>
<i>Civilingenjörsprogrammet</i>		
Jämförelsetal		2.19
Avgångskohort 1998 ¹	4142	-0.70
Avgångskohort 1999 ¹	3715	-1.71
Avgångskohort 2000 ¹	1817	-2.81
<i>Läkarprogrammet</i>		
Jämförelsetal		1.12
Avgångskohort 1998 ¹	274	-0.99
Avgångskohort 1999 ¹	179	-1.57

¹ Referensgrupp=avgångskohort 1997.

Innebörden av betygskomplettering

Som framgår av Tabell 3, har 2 771 (21% Civ) respektive 326 (42% Läk) av det totala antalet registrerade studenter åberopat betygskomplettering vid ansökan till högskolan, i form av behörighets- och/eller konkurrenskomplettering. Att andelen som kompletterat är mer än dubbelt så stor bland läkarstudenterna, beror sannolikt på att det krävs betydligt högre betyg för att bli antagen till läkarprogrammet jämfört med att antas till civilingenjörsprogrammet. Som ett resultat av komplettering har jämförelsetalet sänkts för 5.4 respektive 1.5 procent och höjts för 91.4 respektive 96.9 procent av studenterna, medan det inte har inneburit någon förändring av jämförelsetalet för 3.2 respektive 1.6 procent av studenterna. Det är rimligt att anta att en sänkning eller ingen förändring av jämförelsetalet alltid innebär något inslag av behörighetskomplettering, medan de fall när jämförelsetalet höjts kan innebära antingen enbart behörighets- eller konkurrenskomplettering eller både behörighets- och konkurrenskomplettering. För de som antagits till civilingenjörsprogrammet är såväl Njtal som Bjtal lägre för de som kompletterat, jämfört med de som inte har kompletterat. För läkarprogrammet har de som har kompletterat i stort sett lika Njtal och ett högre Bjtal, jämfört med de som inte har kompletterat sina betyg (Tabell 3).

Tabell 3. Medelvärden och standardavvikelser för jämförelsetal, exklusive respektive inklusive komplettering av betyg.

<i>Studandegrupp</i>	<i>Jämförelsetal exkl. komplettering</i>			<i>Jämförelsetal inkl. komplettering</i>			
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>S.D.</i>	<i>M</i>	<i>S.D.</i>	<i>Min. värde</i>	<i>Max. värde</i>
<i>Civilingenjörsprogrammet</i>							
Har ej kompletterat	10 667	16.59	1.95				
Har kompletterat	2 771	15.45	2.05	16.08	1.85		
Differensen för de som har kompletterat				0.64	0.73	-1.22	5.90
<i>Läkarprogrammet</i>							
Har ej kompletterat	459	18.17	1.78				
Har kompletterat	326	18.19	1.60	18.97	1.44		
Differensen för de som har kompletterat				0.78	0.82	-0.58	4.14

Trots det sistnämnda producerar de som har betygskompletterat, bland såväl Cvilingenjörss- som Läkarstudenterna, färre högskolepoäng (Δ Civ=2.7 poäng; Δ Läk=0.4 poäng), jämfört med de som inte har kompletterat sina betyg (Tabell 4).

Tabell 4. Första årets poängproduktion på civilingenjörss- respektive läkarprogrammet.

<i>Studandegrupp</i>	<i>Poängproduktion det första året</i>					
	<i>Ej kompletterat betyg</i>			<i>Kompletterat betyg</i>		
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>S.D.</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>S.D.</i>
Civilingenjörssprogrammet	10667	29.70	11.34	2 771	26.99	11.79
Läkarprogrammet	459	37.33	6.70	326	36.95	7.15

Modell II (Tabell 5) inkluderar Bjtal och en variabel som indikerar huruvida studenten har kompletterat eller inte har kompletterat sina betyg som oberoende variabler. Resultaten från dessa analyser visar, för såväl civilingenjörss- som läkarprogrammet, att de som har kompletterat sina betyg producerar färre högskolepoäng än de som inte har kompletterat sina betyg, givet samma jämförelsetal. En förklaring till dessa resultat skulle kunna vara att det föreligger skillnader i poängproduktion mellan de båda grupperna även utan att tillägg för komplettering tas med i beräkningen. Motsvarande analyser (*Modell II*) baserade på Njtal visar dock att så inte är fallet.

Tabell 5. Ostandardiserade regressionskoefficienter för betydelsen av skillnader i jämförelsetal (Bjtal) resulterade av komplettering, för poängproduktion (Modell II).

<i>Variabler</i>	<i>B</i>
<i>Civilingenjörsprogrammet</i>	
Jämförelsetal	2.14
Kompletterat betyg ¹	-1.63
<i>Läkarprogrammet</i>	
Jämförelsetal	1.13
Kompletterat betyg ²	-1.26

¹ Jämförelsetal kan variera mellan 0–20.

² dKmpl, 1=kompletterat och 0=ej kompletterat.

Det sammanfattade resultatet från dessa analyser talar alltså för att skillnader i betyg som beror på betygskomplettering ger mindre utdelning i producerade poäng jämfört med de ursprungliga betygen. Poängskillnaden under det första årets studier på civilingenjör- respektive läkarprogrammet är -1.6 och -1.3 poäng, vilket innebär att kompletterade betyg representerar ett lägre prognosvärde, mätt i antal producerade högskolepoäng, än slutbetygen från gymnasieskolan.

Avslutningsvis används en modell (Modell III) som inbegriper poängproduktion i relation till såväl betygsutveckling som betygskomplettering (Tabell 6). Resultaten visar att studenter med avgångsår 1999 och som har kompletterat sina betyg producerar färre poäng jämfört med studenter med avgångsår 1997 och som inte har kompletterat sina betyg. Skillnaderna för samtliga studerade studenter på respektive program motsvarar -3.4 respektive -2.9 poäng det första året. Resultaten för civilingenjörsprogrammet visar att avgångskohort 2000 producerar ytterligare ca 1.0 poäng mindre, vilket innebär totalt ca 4.5 poäng, om effekten av betygskomplettering också inbegrips.

Hur mycket av betygsutvecklingen som utgörs av inflation kan uppskattas genom att för var och en av avgångskohorterna jämföra förväntad förbättring av studief framgång (poängproduktion) med skattad poängproduktion baserad på resultatet från Modell III. Den förväntade förbättringen av poängproduktionen, med avseende på betygsutveckling, kan skattas genom att multiplicera medelvärdesdifferensen för jämförelsetal mellan avgångskohorter (Tabell 1) med regressionskoefficienten för jämförelsetal (Tabell 6). Den skattade poängproduktionen, det vill säga måttet för avgångskohortens poängproduktion i relation till 1997 års avgångskohort, givet samma jämförelsetal, är densamma som regressionskoefficienten för dummyvariabeln för respektive avgångskohort (Tabell 6). För såväl civilingenjör- som läkarprogrammet är dessa båda skattningar, för respektive avgångskohort, i stort sett

Tabell 6. Ostandardiserade regressionskoefficienter för betydelsen av skillnader i jämförelsetal över tid och skillnader i jämförelsetal resulterade av komplettering, för producerade poäng det första året (Modell III).

<i>Variabel</i>	<i>B</i>
<i>Civilingenjörsprogrammet</i>	
Jämförelsetal (Bjtal)	2.22
Avgångsår 1998 ²	-0.67
Avgångsår 1999 ²	-1.62
Avgångsår 2000 ²	-2.70
Kompletterat betyg ¹	-1.75
<i>Läkarprogrammet</i>	
Jämförelsetal (Bjtal)	1.22
Avgångsår 1998 ²	-1.04
Avgångsår 1999 ^{1,2}	-1.54
Kompletterat betyg ¹	-1.35

¹ 1 = kompletterat och 0 = ej kompletterat.

² Referensgrupp = avgångskohort 1997.

lika, vilket innebär att betygsutvecklingen enbart representerar betygsinflation (Tabell 7).

Innebörden av betygskomplettering kan uppskattas på motsvarande sätt, det vill säga genom att jämföra förväntad förbättring av studief framgång, med tanke på den höjning av betygen som betingas av komplettering, med skattad poängproduktion för de som har kompletterat sina betyg i relation till de som inte har kompletterat (Tabell 7). Den förväntade förbättringen av poängproduktionen, med avseende på betygskomplettering, kan beräknas genom att multiplicera medelvärdesdifferensen för jämförelsetal mellan exklusive och inklusive komplettering för de som har kompletterat sina betyg (Tabell 3) med regressionskoefficienten för jämförelsetal (Tabell 6). Den skattade poängproduktionen för de som har kompletterat sina betyg i förhållande till de som inte har kompletterat, givet samma jämförelsetal, är densamma som regressionskoefficienten för dummyvariabeln som indikerar komplettering (Tabell 6). På samma vis som är fallet för betygsutvecklingen, är de båda skattningarna för betygskomplettering mycket lika för både civilingenjör- och läkarprogrammet. Detta innebär att även de höjningar av jämförelsetalen som är resultatet av betygskomplettering enbart representerar »tomma» betygsenheter.

Tabell 7. Jämförelser mellan förväntade bättre resultat och skattad produktion av högskolepoäng för betygsutveckling och förändring av betyg genom komplettering.

	<i>Förväntat bättre resultat¹</i>	<i>Skattad poängproduktion²</i>
<i>Civilingenjörsprogrammet</i>		
Betygsutveckling:		
Avgångsår 1998	0.82	- 0.67
Avgångsår 1999	1.82	-1.62
Avgångsår 2000	2.49	-2.70
Betygskomplettering	1.42	-1.75
<i>Läkarprogrammet</i>		
Betygsutveckling:		
Avgångsår 1998	0.83	-1.04
Avgångsår 1999	1.34	-1.54
Betygskomplettering	0.95	-1.35

Beräkningar baserade på resultat från Modell III:

¹ Regressionskoefficienten för jämförelsetal (Tabell 6) x medelvärdesdifferensen för jämförelsetal mellan avgångskohorter (Tabell 1) respektive för de som har kompletterat betyg (Tabell 3).

² Regressionskoefficienten för dummyvariabel för avgångskohort respektive kompletterat betyg (Tabell 6).

DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Resultaten från föreliggande studie talar för att det skett en årlig ökning av betygsmedelvärdet sedan införandet av det målrelaterade betygssystemet. Det framgår också att en betydande andel av läkarstudenterna har höjt betygs konkurrensvärde genom komplettering, medan motsvarande andel bland de som registrerats på civilingenjörsprogrammet är mindre. Såväl betygsutvecklingen som de höjningar av jämförelsetalen som är resultatet av betygskomplettering representerar dock enbart betygsinflation. Resultatet visar att hela betygsökningen utgörs av »tomma» betygsenheter som inte svarar mot förväntade bättre resultat inom högskoleutbildningarna.

Tidigare forskning (Wikström 2003b, Wikström & Wikström 2003, Löfgren 2003) talar inte bara för att en betygsutveckling skett utan också för att det nya betygssystemet och rätten att konkurrenskomplettera ger upphov till orättvisor på grund av lokala variationer. Wikström (2003a) tolkar betygsutvecklingen som ett resultat av den press som skapats på betygssättning. Detta dels med anledning av betygs roll som kvalitetsindikatorer för lärare, skolor och kommuner, i den allt hårdare konkurrensen om elever, dels med anledning av deras roll som urvalsinstrument vid antagning till högskolan. Wikströms resultat visar att konkurrensutsatta skolor, såsom fristående och mindre

skolor, är mer generösa i sin betygssättning och att det framförallt är andelen höga betyg som har ökat. Att de regler som gäller vid antagning till högskolan ger återverkningar på vad som sker i gymnasieskolan är känt sedan länge (se Henrysson & Wedman 1995) och detta gäller förmodligen inte bara betygssättningen.

En möjlig komplementär förklaring till att betygen, såväl exklusive som inklusive komplettering, betingar ett allt lägre prognosvärde kan vara att eleverna allt bättre lär sig att utnyttja systemets möjligheter. Det förefaller heller inte vara otroligt att det är de högrepresterande eleverna som lyckas bäst i det avseendet. Förutom att prestera bättre och lära sig mera kan ett högre betygsmedelvärde, eller jämförelsetal, nås på flera sätt såväl inom som efter avslutad gymnasieutbildning.

Inom ramen för gymnasieskolan kan eleverna välja bort svåra ämnen och kurser för att få ett högre jämförelsetal. En elev får dessutom beviljas möjlighet att utöka det valda gymnasieprogrammet med att läsa ytterligare valfria kurser (SFS 1999:844). Detta kan utnyttjas strategiskt genom att eleven väljer till en eller flera lätta kurser i avsikt att höja jämförelsetalet. Vidare kan en elev beviljas så kallat reducerat program genom att befrias från kurser som motsvarar högst 10 procent av det antal gymnasiepoäng som krävs för ett fullständigt nationellt eller specialutformat program (SFS 1997:605). Även denna möjlighet kan i vissa fall utnyttjas strategiskt i avsikt att nå högsta möjliga slutbetyg.

En höjning av slutbetyget som enbart beror på sådana strategier innebär att betyget i varje enskild kurs mycket väl kan motsvara en rättvis och riktig bedömning av elevens kunskaper och färdigheter. Dock förändras innebörden av jämförelsetalet beroende på att det representerar ett annat innehåll av kurser, såväl ämnes- som nivåmässigt, jämfört med om sådana möjligheter inte hade utnyttjats.

Att valet av ämnen och kurser för konkurrenskomplettering sker utifrån principen största möjliga chans att få högsta möjliga jämförelsetal förefaller rimligt utifrån det primära syftet med konkurrenskomplettering, nämligen att höja betygens konkurrensvärde. Dessutom behöver inte konkurrenskompletteringar som medför lägre jämförelsetal medräknas. Möjligheten att betygskomplettera kan alltså användas i syfte att höja betygens konkurrensvärde, utan att den omedelbara avsikten är att lära sig mer. Till exempel kan en elev som har läst fördjupningskurser i ett ämne pröva för ett högre betyg i baskursen för samma ämne direkt efter avslutad gymnasieutbildning. Även en sådan strategisk »toppning» av jämförelsetalet kan, oavsett inflation med innebörden betygsförändring för samma kurs, innebära att betygens jämförelsetal betingar ett lägre prognosvärde. Ytterligare en orsak kan vara att den höjning av jämförelsetalet som betingas av komplettering är ett mått på kunskaper som införskaffats under andra omständigheter än vad som är fallet för de ordinarie betygen och att de därför inte är jämförbara ur prognossynpunkt (SOU 1995). Det är dock rimligt att anta att även den betygssättning som sker i samband med prövning är drabbad av betygsinflation som en effekt av intern och extern konkurrens.

Införandet av de mål- och kunskapsrelaterade betygen motiverades med att betyg ska ge en tydlig information om elevernas kunskaper och färdigheter. Då gymnasiebetyg är det viktigaste urvalsinstrumentet till högre utbildning och den kunskap betygen representerar ska ligga till grund för fortsatt utbildning, är en rimlig förväntan att ju högre betyg en elev har desto bättre kommer han eller hon att klara sin högskoleutbildning. Sammanfattningsvis kan dock sägas att resultaten från föreliggande studie talar för att så inte alltid är fallet. Av resultaten framgår snarare att hela den genomsnittliga betygsökningen, oavsett om den är ett resultat av betygsutveckling eller komplettering, utgörs av betygsenheter som inte har något prognosvärde.

Då konsekvenserna av betygsinflationen och rätten att komplettera medför allvarliga orättvisor och dessutom innebär stora kostnader för såväl samhället som för den enskilde individen behöver åtgärder vidtas. Gymnasieskolans betygs-kriterier behöver preciseras och kalibreringsinstrumenten, i form av nationella prov, behöver utvecklas så att betygssättningen, både över tid och mellan lärare, skolor och kommuner, blir mera rättvis. För att systemet med konkurrenskomplettering skall kunna motiveras måste givetvis ett jämförelsetal uppnått genom konkurrenskomplettering ha samma innebörd som motsvarande jämförelsetal utan konkurrenskomplettering. Då detta inte är fallet bör denna möjlighet avskaffas.

Dessutom behöver antagningssystemet, inklusive den meritvärderingsmodell som används vid beräkning av jämförelsetalet, förändras så att dess negativa effekter på gymnasieskolan mildras. Valen i gymnasieskolan bör framförallt styras av ett kunskapsintresse och inte utifrån vilka ämnen eller kurser som är lättast. En lämplig åtgärd skulle kunna vara att större vikt ges åt betyg i vissa ämnen och på fördjupningskurser. Eventuellt bör även betygen viktas olika vid ansökan till olika utbildningar. Avslutningsvis skall dock sägas att de målrelaterade betygen, trots alla sina brister, fortfarande är ett bättre urvalsinstrument med högre prognostisk validitet än högskoleprovet (Gustafsson 2003).

NOT

Denna artikel är skriven inom ramen för VALUTA-projektet (Validering av den högre utbildningens antagningssystem) under vetenskaplig ledning av professor Jan-Eric Gustafsson, Göteborgs universitet. Projektet är finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.

LITTERATUR

- Carroll, J.B. 1982: The measurement of intelligence. I R.J. Sternberg (red): *Handbook of human intelligence*. New York: Cambridge University Press.
- Gustafsson, J-E. 2000: Mätgenskaper hos olika urvalsmetoder. I *Antagning till högskolan – erfarenheter och visioner*. (Högskoleverkets rapportserie 14 R, s 39–46). Stockholm: Högskoleverket.
- Gustafsson, J-E. 2003: The predictive validity of grades and aptitude tests in higher education. Paper presented at the annual conference of the Association for Education Assessment – Europe, Lyon, 6–8 November 2003, Frankrike.
- Henrysson, S., Kriström, M. & Lexelius, A. 1985: *Meritvärdering och studieprog-*

- nos. (Arbetsrapport från pedagogiska institutionen, Umeå universitet 21) Umeå: Umeå universitet, pedagogiska institutionen.
- Henrysson, S. & Wedman, I. 1995: Betygen och antagningen – En historik. I RUT-93. (Arbetsrapport nr 3) Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- HSVFS 1996:22. *Föreskrifter om grundläggande behörighet samt urval*. Stockholm: Högskoleverket.
- Löfgren, K. 2003: *Enskild prövning och komplettering av gymnasiebetyg*. (Pm från enheten för pedagogiska mätningar, Umeå universitet 182) Umeå: Umeå universitet, Enheten för pedagogiska mätningar.
- Proposition 1992/93:250. *Ny läroplan och ett nytt betygssystem för gymnasieskolan, komvux, gymnasiesärskolan och särsvux*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SFS 1991:1124. *Förordning om avgifter för prövning inom det offentliga skolväsendet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 1993:100. *Högskoleförordningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 1997:605. *Gymnasieförordningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 1999:844. *Gymnasieförordningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Skolverket, 2000: *Nationella kvalitetsgranskningar 2000. Helheten i utbildningen, utbildning på entreprenad, betygssättning*. (Skolverkets rapport 190) Stockholm: Skolverket.
- SOU 1995:71. *Behörighet och urval. Delbetänkande av RUT 93*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Svensson, A. 1996: Kulturfria instrument – finns sådana hybrider? I *Högskoleprovet – Genom elva forskares ögon*. (Högskoleverkets rapportserie, 22 R) Stockholm: Högskoleverket.
- Wedman, I. 1995: Studief framgång, prov och betyg. I RUT-93. (Arbetsrapport nr 3) Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Wedman, I. 2000: *Behörighet, rekrytering och urval. Om övergången från gymnasieskola till högskola*. (Högskoleverkets arbetsrapporter 6 AR) Stockholm: Högskoleverket.
- Wikström, C. 2003a: *Grade stability in a criterion referenced grading system: the Swedish example*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för beteendevetenskapliga mätningar. (manus)
- Wikström, C. 2003b: *Does size matter? An empirical analysis of the grade distribution in Swedish upper secondary schools*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för beteendevetenskapliga mätningar. (manus)
- Wikström, C. & Wikström, M. 2003: *Grade inflation and school competition: An empirical analysis based on the Swedish upper secondary schools*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för beteendevetenskapliga mätningar. (manus)